

METODOLOGIJOS KLAUSIMAI

J. KAROSAS

NUOSAVYBĖS INSTITUTAS SOCIALISTINĖJE VISUOMENĖJE

Socializmas yra klasinių, arba susvetimėjusių, visuomeninių santykių galutinio likvidavimo procesas. Socialistiniai ekonominiai santykiai funkcionuoja kaip nuosavybės santykiai, t. y. turi juridinę institucinę formą. Todėl socializmo sąlygomis yra būtina valstybė ir politinė veikla apskritai, nes, kaip nurodo V. Leninas, „teisė yra niekas be aparato, kuris gali *priversti* laikytis teisės normų“¹. Taigi valstybė yra socialistinės visuomenės teisinių santykių garantija. Reguluodama tuos santykius, valstybė koreguoja ir socialistinės visuomenės narių praktinę veiklą, o per ją — ir gamybinių santykių raidą, ekonominę visuomenės vystymąsi.

Taigi teisiniai santykiai yra valstybės reguliuojami, priklauso, taip sakant, nuo valstybės valios. Tuo tarpu ekonominiai santykiai patys savaime yra objektyvūs ir todėl nepaklūsta nei atskiro žmogaus, nei ištisos žmonių kartos, nei valstybės valiai. Žmonės visuomet turi skaičytis su esamu gamybos lygiu, kaip objektyviu, nuo jų valios nepriklausomu faktu. Todėl, kalbant apie socialistinę visuomenę, iškyla jos teisinių santykių turinio klausimas, kurį aiškindami visų pirma susiduriame su visuomeninės nuosavybės instituto problema.

Mūsų ekonominėje, teisinėje bei sociologinėje literatūroje visuomeninės nuosavybės sąvoka vartojama gana nevienareikšmiškai. Dažnai visuomeninė nuosavybė laikoma ekonomine kategorija, išreiškiančia esminį socialistinės ekonominės struktūros bruožą. Pavyzdžiui, D. Trifonovas rašo: „Iš socialistinio gamybos būdo ypatingumas išreiškiančių ekonominių kategorijų visumos kaip pagrindinė kategorija turėtų būti išskirta nuosavybė, kadangi ji nusako pagrindinį socialistinių gamybinių santykių, kaip tarpusavio pagalbos ir bendradarbiavimo santykių, bruožą“². Nekalbant apie tokio požiūrio metodologinį ydingumą, jis ža-

¹ V. I. Leninas. Raštai, t. 25, p. 444.

² Зг. Экономические проблемы строительства коммунизма, ЛГУ, 1967, с. 36.

lingas ir socializmo praktikai. Mat, čia komunizmo kūrimo procesas nejučiomis pajungiamas žmonių valiai ir išleidžiamas iš akių objektyvus šio proceso turinys. Kartu nutrinamas esminis požymis, skiriantis socializmą nuo komunizmo. Kaip žinoma, socializmą nuo komunizmo skiriantis požymis yra tas, jog socializme gamybos suvisuomenėjimo lygis dar neleidžia gaminti tiek materialinių gėrybių, kad būtų galima visiškai patenkinti visus žmonių poreikius. Dėl to būtinas teisinis socializmo visuomeninių santykių normavimas, kurio subjektas yra socialistinė valstybė. Visuomeninę nuosavybę ji paverčia gamybos organizacijos principu, tačiau šis principas, kaip valstybės duotas, yra teisinis. Tuo tarpu gamybos suvisuomenėjimas — ekonominė kategorija, pažyminti atskirų gamybos procesų tarpusavio priklausomybės laipsnį, o kartu ir gamybos juridinio suvisuomeninimo objektyvias galimybes. Gamybos suvisuomenėjimo laipsnį apsprendžia ne valstybės veikla, o gamybinių jėgų išsivystymas. Socializmas gamybines jėgas paveldi iš kapitalizmo, kurio privačiasavininkiška prigimtis neleidžia galutinai įveikti smulkiosios gamybos, todėl visuomeninis disponavimas gamybos priemonėmis čia gali konstituotis tik kaip teisinis valstybės aktas. Ekonominis socializmo uždavinys yra toks gamybinių jėgų išvystymas, kuris galutinai panaikintų smulkiąją gamybą. Visiškas žmonių poreikių patenkinimas pakerta privataus ekonominio intereso šaknis, o visuomeninį gamybos priemonių valdymą paverčia natūraliu, vieninteliu įmanomu gamybinių santykių principu. Teisė ir valstybė nunyksta. Todėl komunizmo ekonominių santykių apibūdinimas teisės terminais, t. y. jų apibrėžimas kaip visuomenine nuosavybe pagrįstų santykių, netenka prasmės.

Minėtas nuosavybės traktavimas, matyt, yra susijęs su kadaise mūsų ekonominėje literatūroje plačiai paplitusiu gamybinių santykių apibūdinimu. Čia buvo tvirtinama, kad gamybinius santykius sudaro gamybos priemonių nuosavybės formos, iš jų kylanti įvairių socialinių grupių tam tikra padėtis gamyboje bei jų tarpusavio santykiai ir nuo pastarųjų priklausančios produktų paskirstymo formos. Toks apibrėžimas ignoruoja objektyvų gamybinių santykių pobūdį, nes apibūdina juos teisės sąvokomis. Taigi nuosavybė čia suplakama su gamybiniais santykiais, teisiniai terminai — su ekonominiais. Toks nuosavybės formos pavertimas pagrindine ekonominių santykių charakteristika yra metodologiškai ydingas. Jis neleidžia skirti ekonominių santykių nuo tų institucinių ir ideologinių formų, kuriomis šie santykiai reiškiasi. Be abejo, po nuosavybės santykiais, kaip objektyvus jų turinys, visuomet slepiasi ekonominiai santykiai, bet pastaruosius išskirti įmanoma,

tiktai atmetus jų juridinę išraišką. Priešingu atveju ekonominių santykių apibrėžimas pasidaro nevienareikšmiškas. Jeigu nuosavybės forma laikoma esminiu ekonominių santykių požymiu, tenka pasirinkti vieną iš dviejų išvadų: arba valstybės veikla, jos teisiniai aktai yra iki galo ekonomikos determinuoti, arba, priešingai, ekonominiai santykiai priklauso valstybės jurisdikcijai ir yra laisvai pasirenkami. Ir vienu, ir kitu atveju visuomenės vystymasis negali būti moksliskai išaiškintas. Teorija susiduria su gaivališkumo ir sąmoningumo alternatyva, iš kurios ji negali išeiti.

Įdomu pažvelgti ir į grynai formalų loginį anksčiau išdėstyto nuosavybės aiškinimo aspektą. Tarybinėje filosofinėje, ekonominėje ir teisinėje literatūroje, galima sakyti, visuotinai pripažįstami ekonominiai nuosavybės kilmės pagrindai, t. y. nuosavybė suprantama kaip institutas, atsiradęs tam tikrame gamybinių jėgų išsivystymo etape. Taigi loginis nuoseklumas reikalauja, ir tiriant nuosavybės instituto istorinę raidą, atskiras šios raidos pakopas, neišleisti iš akių šio instituto ekonominio turinio, t. y. traktuoti nuosavybę kaip tam tikrą istorinę ekonominių santykių formą. Ir vis dėlto, prieštaraudami logikai, nuosavybę kai kurie tyrinėtojai laiko ekonominių santykių pagrindu. Tai ypač ryšku, kai nagrinėjamas socialistinių ekonominių santykių peraugimas į komunistinius. Neretai komunistinės visuomenės ekonominės struktūros sukūrimas suprantamas tik kaip atskirų socialistinės nuosavybės formų susiliejimas į vieną — komunistinę — nuosavybę. „Esminis skirtumas tarp socializmo ir komunizmo,— rašo V. Lesnojus,— yra taip pat tas, kad socializme yra dvi nuosavybės formos: valstybinė (visaliaudinė) ir kooperatinė — kolūkinė (grupinė). Komunizme bus viena bendra komunistinė nuosavybė, prie kurios pereinama, tobulinant ir vystant tiek vieną, tiek ir kitą socialistinės nuosavybės formą, priartinant kooperatinę kolūkinę nuosavybę iki visaliaudinės nuosavybės“³.

Toks aiškinimas visiškai ignoruoja ekonominį nuosavybės turinį. Dar daugiau, nuosavybė čia paskelbiama viso istorinio proceso palydovu. Šiuo atžvilgiu įdomus N. Kolesovo nuosavybės aiškinimas. N. Kolesovas nesutinka su tais, kurie nuosavybę laiko ekonominių santykių pagrindu ir priskiria ją ekonominių santykių sistemai. Bet, giliau pažiūrėjus, pasirodo, kad N. Kolesovo nepatenkina ne pats nuosavybės priskyrimas ekonominių santykių sistemai, o tik to priskyrimo būdas. Jis pasiūlo kitą būdą: nuosavybę paskelbia „substancija“ bei „vidine gamybinių san-

tykių esmė“⁴. N. Kolesovo nuomone, nuosavybė, kaip gamybinių santykių vidinė esmė, atsiradusi anksčiau už prekiinius mainus. Pastarieji esą tik nuosavybės istorinio vystymosi bei tam tikros jos socialinės organizacijos pasekmė⁵. Todėl nuosavybės santykiai, pasak N. Kolesovo, būdingi ir tokioms visuomeninės santvarkos išsivystymo pakopoms, kuriose daiktai pasisavinami be jokio ekvivalento,— pirmykštei bendruomenei ir komunizmui⁶. Taigi, tik atimdamas iš nuosavybės santykių jų institucinę prasmę, N. Kolesovas išlieka logiškai nuoseklus. Galų gale jis nuosavybę paskelbia „lemiančiu elementu gamybinių santykių sistemoje“⁷.

Marksizmo klasikai gamybą laiko visuomeniniu gamtos produktų pasisavinimu. Jų požiūriu, gamybos procesą sudaro dvi pusės: pirmoji, techninė, nusako, kaip vienos formos daiktai paverčiami kitos formos daiktais, antroji, socialinė, apibūdina žmonių visuomeninius santykius. Gamybiniai, arba ekonominiai, santykiai yra santykiai tarp žmonių gamtos daiktų visuomeninio pasisavinimo procese. Tai materialiniai ir todėl objektyvūs žmonių santykiai. Ekonominių santykių pobūdį apsprendžia istorinė gamybos raida.

Pradinėje visuomenės vystymosi stadijoje — pirmykštėje bendruomeninėje santvarkoje,— esant labai primityviems darbo įrankiams, gamyba, arba, kaip sako K. Marksas, visuomeninis gamtos produktų pasisavinimas, turėjo betarpišką pobūdį: buvo gaminama ir vartojama bendrai. Todėl visuomeniniai santykiai bendruomenėje nevadintini nuosavybės santykiais. Nuosavybės sąvoka čia turi tik žmonių atliekamo gamtos daiktų pasisavinimo prasmę, t. y. išreiškia tam tikrą santykio tarp gamtos ir žmogaus ypatybę. „Bet kokia gamyba,— nurodo K. Marksas,— reiškia, kad individas pasisavina gamtos daiktus tam tikros visuomeninės formos ribose ir ją panaudodamas. Šia prasme bus tautologija, pasakius, kad nuosavybė (pasisavinimas) yra gamybos sąlyga“⁸. Tam tikroje istorinėje gamybinių jėgų išsivystymo pakopoje, atsiradus visuomeniniam darbo pasidalijimui, nutrūksta betarpiškas ryšys tarp gamybos ir vartojimo. Atsiranda mainai, o kartu su jais ir privatinė nuosavybė, atskirų žmonių teisė į daiktus. „Privatinė nuosavybė,— rašo F. Engelsas,— atsiranda visur kaip pasikeitusių gamybos ir mainų santykių rezultatas, siekiant didinti gamybą ir plėsti mainus, vadinasi, dėl ekonominių prie-

⁴ Н. Д. Колесов. *Общественная собственность на средства производства — основное производственное отношение социализма*, ЛГУ, 1967, с. 27.

⁵ Ten pat, p. 13.

⁶ Ten pat.

⁷ Ten pat, p. 27.

⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс. *Сочинения*, т. 12, с. 713.

žasčių“⁹. Visuomeninį darbo pasidalijimą ir privatinę nuosavybę marksizmo klasikai laiko identiškais posakiais: vienu atveju apie veiklą pasakoma tas pat, kas kitu atveju pasakoma apie veiklos produktą¹⁰. Atsiradus privatinei nuosavybei, ekonominiai santykiai įgyja institucinį pobūdį ir ima reikštis kaip tam tikri nuosavybės santykiai. Teisinė visuomeninių santykių forma užmaskuoja jų ekonominę prigimtį ir apsunkina visuomenės ekonominės struktūros tyrimą. Kyla iliuzija, kad visuomeninius santykius apsprendžia nuosavybės formos, kurias nustato valstybė. Šitai iliuzijai ir buvo pasidavusi ikimarksinė socialinė teorija. Jos atstovams atrodė, kad politinė veikla ir nuosavybės santykiai yra lemiantis visuomenės gyvenimo veiksnys, jo pagrindas. Į tai, kad politiniai bei teisiniai santykiai galų gale priklauso nuo visuomenės ekonominio išsivystymo, nebuvo atsižvelgiama. Visose klasinės antagonistinės visuomenės formacijose ekonominė struktūra teisinę išraišką įgydavo stichiškai. Kai gamybos procese imanentiškai susiformuodavo naujas gamybos priemonių valdymo būdas, pamažu pradėdavo irti senieji politiniai bei teisiniai santykiai ir išgalėdavo naują nuosavybės formą įtvirtinantys politiniai bei teisiniai institutai. Pavyzdžiui, feodalizmo saulėlydyje oficialiai dar viešpatauja feodalinė nuosavybės forma. O gamybos priemonės daugiausia jau yra kylančios buržuazijos rankose. Kadangi buržuazinis gamybos priemonių valdymas, buržuazinė nuosavybė apskritai atitiko išaugusius gamybos poreikius, tai feodalinių institutų kevalas, nepaisant senosios santvarkos šalininkų pasipriešinimo, buvo revoliucijų sulaužytas. Taip objektyvi ekonominių santykių raida, nė vienai iš socialinių klasių to nesuvokiant, privedė prie naujos nuosavybės formos.

Taigi, marksistinės socialinės metodologijos požiūriu, būtina skirti gamybos procesą, kaip visuomeninį gamtos daiktų pasisavinimą, nuo istorinės gamybos formos, kurioje dėl to pasisavinimo atsiranda nuosavybės santykiai. Todėl F. Engelsas veikale „Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė“ nuosavybės santykius tyrinėja greta kitų istorinių institutų (genties, šeimos, valstybės), atskleisdamas ekonominę jų prigimtį. Ypač aiškiai savo požiūrį į nuosavybę K. Marksas ir F. Engelsas išdėsto, kritikuodami P. Prudono pažiūras šiuo klausimu. P. Prudono ekonominėje teorijoje nuosavybei skiriamas ypatingas dėmesys. Nuosavybę P. Prudonas traktuoja kaip „nepriklausomą santykį“, kuris iš esmės yra atsitiktinis. „Nuosavybė,— rašo jis,— pati savaime negali egzistuoti; kad ji galėtų atsirasti, reikia pašalinių priežasčių, o jomis

⁹ K. Marksas, F. Engelsas, V. I. Leninas. Apie istorinį materializmą, V., 1974, p. 98.

¹⁰ Zr. K. Marksas ir F. Engelsas. Vokiečių ideologija, V., 1974, p. 28.

yra prievarta bei apgavystė" ¹¹. Neistoriškai aiškindamas nuosavybės kilmę, P. Prudonas jos pašalinimą sieja su protingų idealų sukūrimu, proto švietimu. „Nuosavybės institutą, kaip proto tamsumo padarinį,— tvirtina jis,— gali pašalinti išmintingesnis protas <...>“ ¹². P. Prudono nuomone, panaikinus nuosavybę, išnyktų visos socialinio gyvenimo negerovės.

K. Marksas griežtai kritikuoja tokį požiūrį į nuosavybę. Esminė minėto požiūrio yda, K. Markso požiūriu, yra nuosavybės, kaip tam tikro istorinio instituto, atskyrimas nuo objektyvaus ekonominio proceso ir jos pakėlimas į svarbiausio socialinio veiksnio rangą. „Tai, apie ką iš esmės kalbėjo Prudonas,— rašo K. Marksas,— buvo esamoji *šių laikų buržuazinė nuosavybė*. Į klausimą: kas ji yra?— galima buvo atsakyti tikrai kritiškai išanalizavus *politinę ekonomiką*, apimančią *šių nuosavybės santykių* visumą ne jų *teisine* išraiška, kaip *valios santykių*, bet jų realiu, t. y. kaip *gamybinių santykių*, pavidalu. Bet kadangi Prudonas visą *šių ekonominių santykių visumą* siejo su bendra teisine „nuosavybės“ <...> sąvoka, tai jis nė negalėjo išeiti už ribų to atsakymo, kurį dar prieš 1789 m. davė Briso tais pačiais žodžiais ir panašiam kūrinyje: „Nuosavybė— tai vagystė“ ¹³. Atmetęs tokį nuosavybės aiškinimą, K. Marksas atskleidė ir jo socialines šaknis. Abstraktų ir neistorišką požiūrį į nuosavybę sąlygoja buržuazijos klasinis interesas. Kritikuodamas buržuazinę politinę ekonomiką, K. Marksas parodo, kad jos atstovai kapitalistinį gamybos būdą laiko amžinu ir teikia jam gamtos dėsnio reikšmę. Natūralu, kad jie nepastebi ir negali pastebėti istorinių privatinės nuosavybės atsiradimo ir išnykimo sąlygų. „Politinė ekonomija remiasi privatinės nuosavybės faktu,— rašo K. Marksas apie buržuazinę politinę ekonomiką.— Jos paaiškinimo ji mums nepateikia. <...> Politinė ekonomija nieko nesako mums apie tai, kiek <...> išorinės, atrodytų atsitiktinės aplinkybės yra tikrai tam tikro būtino vystymosi išraiška“ ¹⁴.

Taigi, marksizmo požiūriu, nuosavybės santykiai yra istorinė ekonominių santykių forma. „... Privatinė nuosavybė yra bendravimo forma, būtina tam tikroje gamybinių jėgų vystymosi pakopoje,— nurodo K. Marksas.— <...> ši bendravimo forma tol negali būti panaikinta, tol yra būtina betarpiško materialinio gyvenimo gamybai, kol nėra sukurta gamybinės jėgos, kurioms privatinė nuosavybė tampa varžančiais

¹¹ П. Ж. Прудон. Что такое собственность? Или исследование о принципе права и власти, СПб., 1907, с. 207.

¹² Ten pat, p. 92.

¹³ K. Marksas ir F. Engelsas. Rinktiniai raštai, t. 1, V., 1949, p. 331—332.

¹⁴ К. Маркс и Ф. Энгельс. Из ранних произведений, М., 1959, с. 559.

pančiais" ¹⁵. Kai gamybinės jėgos pasiekia labai aukštą išsivystymo pakopą, privatus produktų pasisavinimas tampa anachronizmu, nesuderinamu su gamybos vystymosi poreikiais. Tuomet nuosavybė, kaip teisinis institutas, netenka prasmės. Komunistinės visuomenės ekonominiai santykiai neturi juridinės išraiškos, jie nėra nuosavybės santykiai. „Susivienijusiems individams pasisavinus gamybinių jėgų visumą,—rašo K. Marksas,—privatinė nuosavybė išnyksta“ ¹⁶. Visuomeninis gamtos daiktų pasisavinimas čia įgyja natūralų ir betarpišką pobūdį. Turėdami tai galvoje, K. Marksas ir F. Engelsas „Komunistų partijos manifeste“ pagrindiniu socializmo uždaviniu paskelbia privatinės nuosavybės panaikinimą ¹⁷. Privatinės nuosavybės panaikinimas ekonominiu požiūriu yra tapatus tokiam visuomenės gamybinių jėgų išvystymui, kuris privatų gamybos produktų pasisavinimą padarytų negalimą. Taigi privatinės nuosavybės panaikinimas yra ilgas ir sudėtingas istorinis procesas. Šis procesas prasideda, proletariatui iškovojus politinę valdžią ir nacionalizavus stambiąsias gamybos priemones. Jau išsivysčiusio kapitalizmo sąlygomis prasideda gamybos specializacija ir koncentracija. Dėl pačios savo prigimties stambioji gamyba reikalauja visuomeninio valdymo ir tik pastarajam paklūsta. Kad taip yra iš tikrųjų, akivaizdžiai rodo kapitalistinių monopolijų atsiradimas bei bandymai tvarkyti atskiras gamybos šakas valstybės mastu. Šiais iš visuisuomenėjusios gamybos neišvengiamai išplaukiančiais aktais kapitalizmas pats pripažįsta, kad stambiosios gamybos priemonių nacionalizavimas, jų valdymo privataus pobūdžio panaikinimas yra objektyviai būtinas dalykas. Vadinasi, socialistinis stambiosios gamybos priemonių nacionalizavimas, jų atėmimas iš privačių savininkų ir perdavimas socialistinei valstybei yra tikrai oficialus objektyvių visuisuomenėjusios gamybos poreikių pripažinimas. Todėl socialistinė revoliucija yra dėsningas, natūralus visuomeninio vystymosi etapas.

Stambiosios gamybos priemonių nacionalizavimas, pirma, nepaprastai išplečia gamybos tolimesnio vystymosi galimybes, antra, sulygina visuomenės narius šių priemonių valdymo atžvilgiu. O tai savo ruožtu pakeičia socialinės žmonių diferenciacijos pobūdį. Tačiau stambiosios gamybos priemonių nacionalizavimas, kaip teisinis socialistinės valstybės aktas, nėra privatinės nuosavybės apskritai panaikinimas. Visuomeninis gamybos priemonių valdymas čia yra priešpastatomas privačiam interesui, kurį stichiškai gimdo dar išlikusi smulkioji gamyba, ir yra socialistinės valstybės ginamas. Visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė yra teisinė socializmo ekonominių santykių išraiška. Socialistinė

¹⁵ K. Marksas ir F. Engelsas. Vokiečių ideologija, p. 275.

¹⁶ Ten pat, p. 62.

¹⁷ Žr. K. Marksas ir F. Engelsas. Rinktiniai raštai, t. 1, p. 20.

valstybė, nacionalizuodama stambiosios gamybos priemones, sukuria sąlygas intensyviai gamybinių jėgų vystymuisi, viso gamybos proceso visuomenėjimui. O tai ir yra svarbiausioji socialistinės bei komunistinės visuomenės sukūrimo sąlyga. „Didžiausias sunkumas,— nurodė V. Leninas, kalbėdamas apie socializmo statybą,— yra ekonominėje srityje: įvykdyti griežčiausią ir visuotinę gamybos ir produktų paskirstymo apskaitą ir kontrolę, pakelti darbo našumą, *iš tikrųjų visuomeninti gamybą*“¹⁸. Taigi pagrindinis socialistinės visuomenės uždavinys — privatinės nuosavybės panaikinimas — sprendžiamas ne visuomenės politine bei teisine veikla, o tik, pastarajai padedant, gamybine veikla. Politinė bei teisinė veikla socializmo sąlygomis visuomenės ekonominę struktūrą keičia ne betarpiškai, o mobilizuodama socialistinės visuomenės narius praktinei veiklai. Todėl politinės bei teisinės veiklos efektyvumo rodiklis yra socialistinės visuomenės ekonominis išsivystymas. Aišku, kad ši veikla visuomet turi objektyvias savo efektyvumo ribas. Socialistinė valstybė gali nacionalizuoti, t. y. paversti socialistine nuosavybe, visas gamybos priemones, nepriklausomai nuo jų visuomeninės koncentracijos. Socializmo istorija žino tokių pavyzdžių. Mūsų dienomis tai akivaizdžiai patvirtina Kinijos „didžiųjų šuolių“ praktika. Tačiau minėti pavyzdžiai tikrai parodo, kokią žalą socializmo bei komunizmo reikalui daro voliuntaristinis požiūris. Socialistinės valstybės teisiniai aktai yra efektyvūs tik tiek, kiek jie remiasi esamu gamybinių jėgų lygiu. Kaip teisingai pastebi V. Škredovas, „nacionalizavimas nepakeičia ir negali betarpiškai pakeisti esamų gamybinių jėgų“¹⁹. Jis yra tikrai būtina tokio pakeitimo sąlyga.

Taigi, marksizmo socialinės metodologijos požiūriu, visuomeninės nuosavybės pavertimas ekonominių socialistinės visuomenės santykių pagrindu yra nepagrįstas. Toks nuosavybės sąvokos vartojimas sukelia painiavą socializmo teorijoje, yra žalingas socializmo kūrimo praktikai, taip pat sudaro palankią dirvą atvirai buržuazinėms bei revizionistinėms spekuliacijoms.

¹⁸ V. I. Leninas. Raštai, t. 27, p. 217.

¹⁹ В. П. Шкредов. Экономика и право, М., 1967, с. 124.